

סאטירה ושואה - דחיה ואשרור של הזכרון ההגמוני ב"ארץ נהדרת"

ליאת שטייר-לבני¹

תקציר

הזיכרון הקולקטיבי של השואה בתרבות העולמית ובעיקר הישראלית, נשען עד לעשורים האחרונים, על הנצחה שאפופה ביגון, אבל ופאתוס. ייצוגים הומוריסטיים העוסקים בנאציזם, במלחמת העולם השנייה ובשואה, הופיעו לעיתים נדירות בתרבות העולמית והישראלית משנות הארבעים ועד לשנות השמונים של המאה העשרים. משנות השמונים ואילך, עם ההתרחקות משנות המלחמה, וכניסתם של בני הדור השני והשלישי למרכז הבמה התרבותית בעולם ובישראל, החל להתרקם בתרבות הפופולרית משנות השמונים של המאה העשרים ואילך, זיכרון שונה.

זהו זיכרון חדש של השואה, המבקש לאתגר את גבולות התפיסה של ייצוג השואה ולחתור תחת מוסכמות חברתיות ומסרים הגמוניים בנושא.² אחד התחומים הבולטים במסגרת זיכרון חדש זה הוא השילוב של שואה והומור, ושואה וסאטירה - נושאים שהחלו להופיע יותר ויותר במחקר, בקולנוע, בתכניות טלוויזיה, במופעי סטנד אפ, ובמערכונים וסרטונים באינטרנט.

מאמר זה יתמקד בייצוגים סאטיריים של השואה באחת מתכניות הבידור הפופולאריות של העשור האחרון – *ארץ נהדרת* (ערוץ 2, קשת, 2003 – 2013). המאמר ינתח את הנושאים המרכזיים החוזרים ועולים במערכונים אלו ודרך תיאוריות של סאטירה וקריאה פוליטית של טקסטים טלוויזיוניים, יבדוק המאמר האם טקסטים כאלו, שעוררו לא פעם הדים וסערה בציבור, אכן חותרים תחת הזכרון ההגמוני של השואה או שמא מאשררים אותו?

מילות מפתח: שואה, סאטירה, ארץ נהדרת, הומור, טלוויזיה.

¹ ד"ר ליאת שטייר-לבני היא מרצה במחלקה לתרבות במכללה האקדמית ספיר, מנחה ומרכזת קורסים במחלקה ללשון, ספרות ואמנויות ובתואר השני בלימודי תרבות באוניברסיטה הפתוחה.

² בישראל, השואה הפכה בעשורים האחרונים לחלק אינהרנטי מהשיח הציבורי היומיומי. מתנהל ויכוח מתמיד בדבר הדרכים החדשות של הזכרון, והשואה מאזכרת חדשות לבקרים במסגרת ויכוחים חברתיים ופוליטיים כאלה ואחרים (למשל בסוגיית העובדים הזרים, הפליטים ומהגרי העבודה מאפריקה), ובמאבקים בין קבוצות ומגזרים שונים בחברה (ימין ושמאל, חילונים וחרדים, יהודים וערבים ועוד). ראו למשל: כהן בעז, הדורות הבאים – איככה ידעו: לידתו והתפתחותו של חקר השואה הישראלי, ירושלים: יד ושם, 2010; כהן בועז, 'די להתלהמות', מעריב, דעות, 15.4.2012, עמ' 22; פורת דינה, קפה הבוקר בריח העשן: מפגשם של היישוב והחברה הישראלית עם השואה וניצוליה, יד ושם ועם עובד, 2011; Ofer Dalia, "The Past that does not pass: Israelis and Holocaust Memory", *Israel Studies*, Volume ; ; 2011, Number 1, Spring, 2009, pp. 1-35; Ne'eman Arad Gulie, "Israel and the Shoah: A tale of Multifarious Taboos", *New German Critique*, No. 90, Taboo, Trauma, Holocaust (Autumn, 2003), pp. 5-26.

מבוא - הומור ושואה – מטאבו לדיון

השילוב בין שואה להומור בעולם ובעיקר בישראל היה טאבו במשך עשורים רבים. בעולם הופקו משנות הארבעים ועד שנות השמונים מעט מאוד סרטים שהעזו לגעת בנושא באופן הומוריסטי [הדיקטטור הגדול (צ'ארלי צ'אפלין, 1940), להיות או לא להיות (ארנסט לוביטש 1942), המפיקים (מל ברוקס, 1968)]. גם הדיון הספרותי בנושא היה מינורי (למשל, יעקב השקרן, יורק בקר 1969). בתרבות הישראלית לא הופיעו איזכורים של נרטיב זה. מהקמת המדינה ועד לשנות התשעים, התפיסה השלטת הייתה כי שילוב זה מזלזל במימדי השואה או מפחית מגודל הטראומה והסבל. השילוב של שואה והומור החל לעלות יותר ויותר לדיון בעולם משנות השמונים של המאה העשרים. הוויכוח סביב הנושא פרץ בעולם ב-1986 סביב ספר הקומיקס של ארט ספיגלמן, עכבר: סיפורו של ניצול (Maus). ספיגלמן הפך את הביוגרפיה של אביו הפולני במלחמת העולם השנייה לעולם של חתולים מול עכברים, והרומנים הגרפיים שלו זכו להצלחה אדירה.³ משנים אלו ואילך השילוב של שואה והומור מופיע בעולם המערבי יותר ויותר במחקר,⁴ על במות הסטנד-אפ,⁵ בסיטקומים טלוויזיוניים, בסרטים ובאינטרנט. יותר ויותר קומיקאים מעזים להתייחס לנושא, הן במופעי סטנד-אפ והן בתכניות טלוויזיה. בסדרות [כמו סיינפלד (ג'רי סיינפלד ולארי דיוויד), תרגיע (לארי דיוויד), סאות'פארק] היוצרים מפרקים את הזיכרון המקודש של השואה ומשלבים אותו בסיטואציות קומיות יומיומיות. בקולנוע, החיים יפים (רוברטו בניני, 1997), פרץ דרך לדיון עומק בנושא ובהשתקו. רכבת החיים (ראדו מיכאילאנו, 1998) וממזרים חסרי כבוד (קוונטין טרנטינו, 2009), המשיכו מגמות אלו. באינטרנט, הצלחתם העולמית של סדרת סרטוני "Hitler rents" ההומוריסטיים ביוטיוב, הוכיחה שהעולם מבקש לזכור גם אחרת.⁶

בישראל החלו לדון באפשרויות השילוב בין הומור ושואה בשנות התשעים של המאה העשרים. בשנת 1997 הארץ סערה כאשר התברר כי במהלך יום השואה בני נוער הפיצו באינטרנט בדיחות שואה.

³ זה ספר הקומיקס היחיד שאי פעם זכה בפוליצר להרחבה ראו: Andreas Huyssen "Of Mice and Mimesis: Reading Spiegelman with Adorno", in: Barbie Zelizer (ed) Visual culture and the Holocaust, pp.28-44.

⁴ Morreall John, 'Humor in the Holocaust: Its Critical, Cohesive, and Coping Functions', *Holocaust TRC*, 22.11.2001 http://www.holocaust-trc.org/holocaust_humor.htm; Baron Lawrence, *Projecting the Holocaust into the Present: The Changing Focus of Contemporary Holocaust Cinema*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2005, pp. 143-148.

⁵ Kaplan Louis, 'It will get a terrific laugh: on the problematic pleasures and politics of Holocaust Humor', in: Henry Jenkins, Tara McPherson, and Jane Shattuc (eds), *Hop on pop: the politics and pleasures of popular culture*, Duke University Press Books, 2003, pp. 343-356.

⁶ להרחבה ראו: שטייר-לבני ליאת, ייצוגי השואה בתרבות הפופולארית הישראלית, תל-אביב: רסלינג, התקבל לדפוס.

התגובות נחלקו לשתיים: אלו שחשבו שזו דרך בריאה להתמודד עם השואה בהווה ואחרים ששללו את שבירתו של הטאבו האחרון בנושא.⁷ הצלחתו של החיים יפים, שהוגדר כ"קומדיה על השואה" והקרנתו בישראל בשנת 1999 העלתה שוב את הנושא על סדר היום הציבורי והתגובות בישראל נחלקו בין מצדדים ומתנגדים.⁸ בשנות האלפיים החל הנושא לזכות להתייחסויות במחקר שעסק בחשיבות ההומור בהתמודדות עם טראומה בכלל ועם השואה בפרט בזמן התרחשותה ולאחריה.⁹ כיום הדיון בנושא בישראל מופיע בסרטים דוקומנטריים הסוקרים את דרכי ההתמודדות השונות של הניצולים ושל ילדיהם עם הטראומה,¹⁰ במופעים סאטיריים של בני הדור השני והשלישי,¹¹ בסרטונים שונים באינטרנט¹² ובטלוויזיה.

⁷ Loshitzky Yoseffa, "Post-Memory cinema: second generation Israelis screen the Holocaust", *Identity Politics on the Israeli Screen*, University of Texas press, pp. 32-71.

⁸ בישראל היו צופים שעזבו את אולם הקולנוע בהפגנותיו. אחרים טענו שייצוג השואה אינו חייב להיות ריאליסטי ובעל איכויות דוקומנטריות ויצאו כנגד הדעות התומכות בעיצוב תודעת השואה כבעלת שפה טקסטית משלה, ורפלקסיית תגובה אוטומטיים כלפיה. המצדדים טענו כי "מבקרו הנרגזים של 'החיים יפים' באמריקה טענו בצדקנות כי אי אפשר לעשות קומדיה על השואה. אך הם לא ידעו כנראה דבר על מסורת ההומור היהודי והקשר שלו לכאב ורדיפה, על התפקיד הייחודי שנועד להומור ולפנטזיה בניסיונות לשרוד, או לפחות לשמור על מראית עין של נורמליות ואנושיות בתקופת השואה ועל מסורת ההומור "השחור", הומור "הגרדומים" או הומור "מחנה הריכוז", בייצוגים הספרותיים והקולנועיים של השואה. ראו: זנד שלמה, הקולנוע כהיסטוריה: לדמיין ולביים את המאה העשרים, תל-אביב: עם עובד, 2002; ברטוב עומר, היהודי בקולנוע: מה "גולם" ל"אל תגעו לי בשואה", תל-אביב: עם עובד, 2008; עזריקס עמרם, 'שואה ונאציזם בקומדיות הוליוודיות', סליל, כתב עת להיסטוריה, קולנוע וטלוויזיה, קיץ, 2010 <http://slil.huji.ac.il/~slil/uploads/sheets/azri.pdf>; ניב קובי, החיים יפים: אבל לא ליהודים מבט אחר על הסרט של בניני, נ.ב. ספרים הגות: תל-אביב, 2000.

⁹ בנוגע לחשיבות ההומור בהתמודדות עם טראומה ראו: זיו אבנר, הומור ואישיות, תל-אביב: פפירוס, 1996; סובר אריה, בדרכו של האדם הצוחק, ירושלים: כרמל, 2009. בשנות האלפיים התפרסמו לראשונה בישראל שני ספרים מקיפים שעסקו בחשיבותו של ההומור עבור היהודים תחת השלטון הנאצי [איתמר לויך/ מבעד לדמעות (2004) וחיה אוסטרובר/ ללא הומור היינו מתאבדים (2008)]. כמו כן ראו: בונדי רות, 'הומור כנשק. פזמונים, תסכיתים, מופעי קברט, עיתון סטירי בגטו טרזין', שורשים עקורים. פרקים בתולדות יהדות צ'כיה, 1945-1939, יד ושם ובית טרזין, 2002; רוזנברג פניה, "מיקי מאוס במחנה גורס – הומור אירוניה וביקורת במחנה גורס בצרפת", בתוך: זיו אבנר וסובר אריה (עורכים), חשיבותה של אי-רצינות: קובץ מאמרים רב תחומי בחקר ההומור, ירושלים: כרמל, 2012, עמ' 81-114.

¹⁰ להרחבה בנוגע לחיבור של הומור ושואה בסרטים **אבא'לה בוא ללונה פארק** (ניצה גונן, 1994), **פיצה באושוויץ** (משה צימרמן, 2008) ו**מועדון בית הקברות** (טלי שמש, 2006) ראו: גרץ נורית, מקהלה אחרת, תל-אביב: עם עובד, 2004; שטייר-לבני ליאת, שתי פנים במראה, ייצוג ניצולי השואה בקולנוע הישראלי, ירושלים: אשכולות-מאגנס, 2009.

¹¹ למשל, המחזה הישראלי-גרמני פוסט טראומה (2009), שיתוף פעולה בין הבימה ותיאטרון השאושפילהאוס מדיסלדורף, עוסק בזיכרון השואה בקרב הדור השלישי בישראל ובגרמניה. קבוצת מחזאים (ארבעה ישראלים ושני גרמנים) כתבו על אודות התמודדות עם זכר השואה בישראל ובגרמניה. המערכונים והשירים מציגים ראייה קומית-שחורה-פרועה ופרובוקטיבית של זיכרון השואה ודרך סצנות סוריאליסטיות מראים כי הזיכרון עדיין חי וקיים ומכתוב את היחסים בין העמים גם בדור השלישי. ראו: פוקס שרית, "הוויזנטל של האשכים: על 'פוסט טראומה'", NRG, 8.1.2011 <http://www.nrg.co.il/online/47/ART2/197/349.html>

¹² סדרת סרטוני "היטלר מתרגז" עברה עד מהרה לעברית וזכתה בישראל לפופולאריות אדירה. זה החל מסרטונים על

סאטירה ושואה בטלוויזיה הישראלית – מקרה המבחן של ארץ נהדרת

טקסטים טלוויזיוניים פופולריים זכו להתייחסויות שונות והפוכות בקרב חוקרים בעולם ובישראל: יש הטוענים כי משום שהטלוויזיה מוחזקת ומנוהלת בידי קבוצות הכוח בחברה, היא תפעל לחיזוק נרטיבים הגמוניים.¹³ יש הטוענים כי אפילו כיום, בעידן הרב-תרבותי, אפשר לראות בטלוויזיה הישראלית (בעיקר בשלושת הערוצים המרכזיים: 1, 2, 10) ניסיון לשמר מעין 'מדורת שבט' התורמת לחיזוק הכוחות ההגמוניים.¹⁴ עם כל זאת ולמרות הכוחניות של השיח ההגמוני, יש הרואים בטלוויזיה גם הזדמנות לשינוי. יש הטוענים כי זהו "פורום תרבותי" בו יכולות לעלות דעות ופרספקטיבות שונות המתעמתות עם נושאי מפתח בחברה, עוסקות בנושאים קשים ומעלות אותם על פני השטח.¹⁵ אחרים גורסים כי הטקסטים הטלוויזיוניים הפופולריים אינם שטוחים או חד-מימדיים, אלא לרוב הם פתוחים, רב-משמעיים ופוליסמיים. מכיוון שהטלוויזיה המסחרית מעוניינת לפנות לקבוצות רחבות ושונות, עליה לייצר טקסטים המאפשרים לתת-תרבויות שונות להפיק מהם משמעויות מגוונות, וקוראים שונים יכולים להעניק משמעויות שונות לאותו טקסט.¹⁶ התפיסה הפוליסמית מקבלת משנה תוקף במסגרת הדיון בטקסטים הומוריסטיים בשל טבעו הרב-משמעי ממילא של ההומור. חוקרים הראו כיצד ניתן לקרוא אותו טקסט טלוויזיוני-הומוריסטי בשלוש דרכים שונות: קריאה הגמונית-דומיננטית, המאמצת באופן מלא את הקודים של האידיאולוגיה הדומיננטית; קריאה אפוזיציונית, החותרת תחת הקודים ההגמוניים ומציבה אלטרנטיבה לקודים אלו מנקודת מבטם של מיעוטים ושל קבוצות מוחלשות, וקריאה פוליסמית, המאופיינת בשילוב עמדות הגמוניות וחתרניות.¹⁷

אודות הצבא (היטלר מתחרט שחתם קבע, היטלר מתעצבן כשהוא צריך לשמור בלילות, היטלר שונא גיובניקים) ועבר לפרטים הקטנים והמעצבנים של חיי היום יום. היטלר הופך בסצנות אלו לאדם מגוחך, קטנוני ואפילו מסכן המותש על ידי הפרטים הקטנים והמעצבנים של חיי היום יום. ראו: שטייר-לבני ליאת, הזיכרון החדש של השואה בתרבות הפופולרית הישראלית, תל-אביב: רסלינג, התקבל לדפוס; בן-ארי גון, "היטלר מצא חניה", ידיעות אחרונות, 7 לילות, 26.2.2010

Bourdieu Pierre, The field of cultural production, or: The economic world ¹³

reversed. *Poetics*, 12, 1983, pp. 311-356; Bourdieu Pierre, *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. London: Routledge, 1984.

¹⁴ יורן נועם, ערוץ 2 – הממלכתיות החדשה, תל אביב: רסלינג, 2001.

¹⁵ Newcomb Horace, and Hirsch Paul, "Television as a Cultural Forum: Implications for Research." In: Newcomb Horace (ed), *Television: The Critical View*, New York: Oxford, 1994.

¹⁶ Hall Stuart, "Encoding/Decoding", in: Stuart Hall et al (eds), *Culture, Media, Language*, London: Hutchinson, 1980, pp. 128-138; Fiske John, *Television culture*. London and New York: Routledge, 1987.

¹⁷ שיפמן לימור, הערס, הפרחה והאמא הפולנייה: שסעים חברתיים והומור טלוויזיוני בישראל, 1968-2000, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י.ל. מאגנס, האוניברסיטה העברית, 2008.

הסאטירה מנסה לתקן את החברה על-ידי שימוש בהומור. מטרתה היא להבדיל בין מה שקיים במציאות החברתית לבין מה שצריך להיות (לדעת יוצריה). היא מצביעה על האבסורד במצב הקיים ומנסה להשפיע על אנשים לשנות עמדות. היות והיא משתמשת בדרך מצחיקה, קל לה יותר להעביר את המסר מאשר ניסיון דידקטי-תעמולתי שעלול לייצר התנגדות.¹⁸ גם המרחב הסאטירי בטלוויזיה, כמו המרחב הטלוויזיוני בכלל, זוכה להתייחסויות סותרות: הסאטירה בהגדרתה המקורית אמורה לבקר את המציאות, להציג את צדדיה המגוחכים והאבסורדים ולא לאשרר תכנים הגמוניים, אלא להציג קולות ודעות השונים מהם. אך יש הטוענים כי פעמים רבות, תכניות המוגדרות סאטירה, למעשה משעתקות את התפיסות ההגמוניות ואינן מציבות להן אופוזיציה.¹⁹

הטלוויזיה היא מרחב דומיננטי במאבק על אודות זיכרון השואה המתנהל בקרב קבוצות שונות בישראל בעשורים האחרונים.²⁰ החמישיה הקאמרית הייתה תכנית הטלוויזיה הראשונה, שהעזה לחבר בין שואה לבין סאטירה לאורך סדרה של מערכונים. 69 פרקי התכנית שודרו בערוץ הראשון, בערוץ השני ובתחנות הכבלים לסירוגין, במשך חמש עונות במהלך שנות התשעים. מערכוני מפתח כמו "פלדרמאוס באולימפיאדה", "דכאו זה כאן מעבר לפינה" ועוד עסקו בעיקר בדרך בה נשמר זיכרון השואה בחברה הישראלית ועבר תהליך של "מיסחור" ושל ניצול פוליטי ציני. היצי הלעג של היוצרים לא הופנו כלפי האירועים עצמם או הקרבנות, אלא כלפי האנשים המשתמשים בשואה לצרכיהם: ראשי ממשלה, עסקנים, משרדי הנסיעות ולכל אותם אנשים שמספרים בזכר הקורבנות ומנצלים באופן ציני את הסבל. בהמשך לשאלה האם סאטירה חותרת תחת התפיסות ההגמוניות או שמא מנציחה אותם, טוען אייל זנדברג, שניתח את אזכורי השואה בהחמישיה הקאמרית, כי המערכונים אמנם מותחים ביקורת על הפיכת השואה לבנאלית, ועל האינסטרומנטליזציה שלה. אולם העובדה שהביקורת מופיעה בתכנית מערכונים בטלוויזיה, בה משולבים גם מערכונים העוסקים בנושאים רבים נוספים, חותרת תחת הביקורת של עצמה והופכת את העיסוק בשואה בתכנית עצמה לבנאלי ויומיומי. לכן המדיום והקונטקסט יוצרים בעצמם טריוויאליזציה של הנושא.²¹ האם ניתן להשליך את אותה תפיסה גם על ייצוג השואה בארץ נהדרת?

ארץ נהדרת (ערוץ 2, קשת, 2003 – 2013) היא אחת מתכניות הסאטירה הפופולאריות ביותר בישראל. היא זוכה לאחוזי צפייה גבוהים, מושגים ומשפטים המופיעים בתכנית נכנסים לשפת היום יום (Catch phrases) והתייחסותו של אובמה לתכנית בנאומו, בביקורו בישראל בשנת 2013,²² מגלה כי

¹⁸ ברגסון אנרי, הצחוק, ירושלים: ראובן מס, 1998 (נכתב במקור ב-1899); זיו אבנר, הומור ואישיות, תל-אביב: פפירוס, 1996.

¹⁹ להרחבה בנוגע לדיון על-אודות הסאטירה שמשתקת או חותרת תחת טקסטים הגמוניים ראו: לוי דוד, "על 'טועים' ועל 'מרושעים': סאטירה פוליטית בעת משבר ושאלת המרחב הציבורי", הומור מקוון, גליון 2, ינואר 2013, עמ' 7-22.

²⁰ Ofer Dalia, "We Israelis Remember, But How?: The Memory of the Holocaust and the Israeli Experience", *Israel Studies*, Volume 18, Number 2, Summer 2013, pp. 70-85.

²¹ Zandberg Eyal, 'Critical laughter: Humor, popular culture and Israeli Holocaust commemoration', *Media, Culture & Society*, 28(4), 2006, pp. 561-579.

²² דוד אברהם, "מולי שגב: 'זה היה מאוד משמח, בהחלט רגע שאפשר לחוש בו גאווה'", וואלה, 21.3.2013.

התכנית הפכה לכנס צאן ברזל של התרבות הישראלית. יוצריה משתמשים במרחב הטלוויזיוני ובזמן השיא בו משודרת התכנית, כדי למחות נגד הרעות החולות של החברה הישראלית, מתוך ראיית עולם שמאלנית-חילונית מוצהרת. הם אינם מהססים לשחוט 'פרות קדושות', בכל התחומים, כדי לספק מימד ביקורתי על התנהלות החברה. בתוך כך, הם מעלים לא פעם, את נושא השואה ככלי מחאתי נגד הדרך בה עוצב זיכרון השואה ונגד תופעות תרבותיות. מניתוח המערכונים שהתייחסו לנושא, ניתן לראות כי הם מתחלקים לשלושה נושאים חוזרים מרכזיים: הביקורת על אודות הפוליטיזציה של השואה והלאמתה על-ידי הימין; השוואות בין אנשי ימין לבין נאצים ושימוש בשואה כדי למחות נגד ההתדרדרות התרבותית של החברה הישראלית:

ראשית, השואה השפיעה רבות על הדרך בה מיוצג בתרבות העולמית והישראלית הסכסוך היהודי-ישראלי - ערבי. בעשורים הראשונים למדינה, שלטה פוליטיזציה של השואה שיצרה השוואות בין ערבים לנאצים. תודעת השואה שולבה בתרבות הישראלית בייצוגי הסכסוך הישראלי-ערבי על ידי נרטיבים המשאילים מושגים מעולם השואה והפיכתן למילות קוד טעונות בהקשר הסכסוך.²³ בעשורים האחרונים, חוקרים, הוגים ואנשי ציבור יוצאים נגד הלאמתה של השואה וטוענים כי השימוש הפוליטי בשואה וההשוואות בין ערבים לנאצים יצרו תחושת קורבנות (victimization) מתמשכת, תסמונת מצור, פחד ופארנויה תמידיים ששוללים מראש כל אפשרות לדיאלוג עם הצד השני.²⁴ יוצרי ארץ נהדרת משתמשים בשילוב של שואה וסאטירה כדי למחות נגד הדרך בה הימין מלאים את השואה ומשתמש בה כדי לחזק את האגינדה הפוליטית שלו.

תפיסת הקורבניות הישראלית הנגזרת מהשואה, והפחד התמידי שמחדירה התקשורת באזרחים כדי לייצר בישראל מצב תמידי של חרדה, הנותן לגיטימציה לפעולות אלימות, היוותה בסיס למערכון ששודר בשנת 2004 בו סוכנת נסיעות (טל פרידמן) מציעה לזוג שחושש לטוס למקומות מפחידים 'יעד סופני' – מחנה ריכוז לשעבר. כאשר הם מגיעים לשם מציינת האשה שהיא מרגישה בטוחה בגלל 'מגדלי השמירה' והגדר החשמלית. המערכון ביקר את "תעשיית החרדה" הישראלית הניזונה מהתראות חוזרות ונשנות בנוגע לאפשרויות של פיגועים. הביקורת נמתחה לא כלפי האיומים אלא כלפי הדרך בה הם מיוצרים על-ידי הממשל כדי לייצר תחושה לפיה בהווה, כמו בעבר, העולם כולו נגדנו.

בשנים האחרונות חוזר ראש הממשלה בנימין נתניהו על ההקבלה בין מחמוד אחמדיניג'אד נשיא איראן ואיומו הגרעיניים, להיטלר ולהשמדת העם היהודי, ויוצר את הרושם כי מאיראן אמורה להתחולל השואה השנייה. אנשי שמאל מרבים לצאת כנגד השוואות אלו ולבקר את הניסיון להעלות

<http://b.walla.co.il/?w=/3050/2627422>

²³ בר-טל דניאל, לחיות עם הסכסוך, ירושלים: כרמל, 2007.

²⁴ למחקרים על אודות הפוליטיזציה של השואה על ידי הימין ראו לדוגמה: עדית זרטל, האומה והמוות: היסטוריה, זיכרון, פוליטיקה, אור יהודה: דביר, 2002; דניאל בר-טל, לחיות עם הסכסוך, ירושלים: כרמל, 2007; משה צוקרמן, שואה בחדר האטום, תל-אביב: 1992; בעז עברון, 'השואה – סכנה לעם', אתונה וארץ עוף, נהר ספרים, בנימינה, 2010, עמ' 104-82.

מן האוב את הפחדים הקמאיים.²⁵ אנשי ארץ נהדרת, ביקרו התנהלות זו דרך מערכון המנפץ משוואה זו על-ידי היפוכה. "יום הזיכרון לשושן ולגבורה" (2012) העתיק במהופך לאיראן את כל סממני הטקסים הישראלים הממסדיים של יום הזיכרון לשואה ולגבורה – עובדי הכור האיראני תוארו כמי שמרכינים ראש ביום אבל זה, הקריין סיפר על אודות הפרסים המסכנים שהלכו בימי אחשוורוש "כצאן לטבח", הביטוי 'ואלה שמות הנופלים' התייחס לשמות בניו של המן שנרצחו, את מקום הצפירה החליף רעשן. בטלוויזיה שינו את לוח השידורים, ברדיו השמיעו שירים של "איראן הישנה והטובה" ו"הציונים" שהמשיכו בשידוריהם כרגיל באותו יום כונו "מכחישי פורים". אפילו הבעיה הישראלית הידועה של אנשים שצוחקים בזמן הצפירה הופיעה אצל אחד מעובדי הכור. חילופי התפקידים ההומוריסטים במערכון הזכירו כי ישראל, המאשימה את איראן בנטיות רצחניות ומשתמשת בשואה כדי להציג עצמה כקורבן תמידי, חיה על מסורת אלימה ומקדשת ומנציחה בשמה אלימות. מעבר לכך, על-ידי הפירוק של דפוסי יום הזיכרון לשואה ולגבורה הם הראו כמה קל לייצר מניפולציות בזיכרון.

בפורים 2012 נסע ראש הממשלה בנימין נתניהו לסבב פגישות בארה"ב עם הנשיא אובמה כדי לדון, בין היתר, באיומים הגרעיניים של איראן ובשאלה האם יש לתקוף אותה. נתניהו מצא לנכון להביא עמו לאובמה שי – מגילת אסתר בה מסופר כיצד בעבר, ביקשו הפרסים להשמיד את היהודים וכיצד התהפך הגלגל. בנאומו, אף שלף מסמך היסטורי, מימי מלחמת העולם השנייה בו ביקשו נציגי יהודי ארה"ב מהממשל בארה"ב להפציץ את אושוויץ, ורמוז כי הפעם היהודים לא יחכו לסירוב לעזור להם אלא ידאגו לעצמם. בארץ נהדרת מיהרו להגיב - מריאנו אידלמן בתפקיד נתניהו הופיע באולפן ושילף מדי פעם דפים "מתקופת השואה". בהתאם להישענות על אימאגים מוכרים מסרטי שואה, ברגע שעשה זאת הפך הפריים מצבעוני לשחור לבן. כדי לחדד את "המסר שלו לאובמה" הוא הרכיב משקפיים וחבש מעין כובע ברט (וכך ריפרף לתמונות המוכרות של יהודי אירופה בשנות הארבעים). המערכון הגחיק את השימוש הבוטא בשואה, גם באמצעות הסיום בו התגלה כי הדפים ששילף אינם מסמכים משנת 1944 אלא חשבון חשמל עכשווי על סך 1944 ₪.

שנית, לצד השיח המלאים את השואה, הופיע מראשית ימי המדינה ובעיקר אחרי מלחמת ששת הימים (יוני 1967) שיח נגדי של אנשי שמאל, בתחילה מינורי ומשנות השמונים בזרם הולך ועולה. שיח זה השליך את זיכרון השואה על הסכסוך הישראלי-ערבי כדי לייצר זיכרון הפוך, המבקר את התנהלות הישראלים כלפי הפלסטינים ולטעון כי הקרבן של העבר הפך למקריב של ההווה.²⁶

²⁵ שלו מאיר, 'שבוע השואה', ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 20.4.2012, עמ' 27; גפן אסף, 'יום ללא שואה', ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 20.4.2012, עמ' 12.

²⁶ להרחבה ראו: Liat Steir-Livny, The Link between the Holocaust and the Israeli-Arab Conflict in Israeli culture 1950's – 1970's, In: Lucyna Aleksandrowicz-Pedich, Malgorzata Pakier (eds), *Reconstructing Jewish Identity in Pre- and Post-Holocaust Literature and Culture*, Poland: Peter Lang GmbH - Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2012, pp. 157-168; Ofer Dalia, "We Israelis Remember, But How?: The Memory of the Holocaust and the Israeli Experience", *Israel Studies*, Volume 18, Number 2,

המערכונים בארץ נהדרת משקפים מגמה זו. לצד הביקורת שהם מותחים על הדרך בה הימין משתמש בשואה, הם מעלים איזכורי שואה המייצרים השוואה בין אנשי ימין לבין קלגסים נאצים. לשם כך הם משתמשים באיקונוגרפיה הקולנועית של ייצוג השואה - דימויים שהופיעו לאורך השנים פעמים כה רבות בסרטי שואה והפכו כל כך קבועים ומוכרים, שמספיק איזכור קל שלהם כדי להשליך את החוויה האסוציאטיבית של הצופה אל השואה:²⁷

במרץ 2010 הפיץ ח"כ יעקב (כצ'לה) כץ מיזכר הקורא לרכז את כל מבקשי המקלט שהסתננו לישראל דרך מצרים ב"עיר רחוקה" שיקימו בעצמם ולהעסיק אותם ב"עבודות יזומות" שיכבידו עליהם. במערכון בארץ נהדרת התייחסו לנושא הרדיפה של מסתננים ועובדים זרים לא חוקיים על-ידי הימין, תוך כדי עריכת הומאג' לסיקוונס הראשון בממזרים חסרי כבוד (קוונטין טרנטינו, 2009), בו דמותו של צייד הנאצים הנס לנדה רודפת יהודים בצרפת הכבושה. טל פרידמן בתפקיד ח"כ יעקב (כצ'לה) כץ, תואר כמי שעובר מבית לבית ומבקש לצוד מבקשי מקלט ועובדים זרים, בעודו משתמש בציטוטים בולטים מהסרט. האמירות הקשות של ח"כ אביגדור ליברמן (בשנת 2011 שר החוץ), בנוגע לרצון לערוך חילופי שטחים עם הרשות הפלסטינית ולהעביר אליהם את ערביי ישראל, וההשוואה שיצר בין אנשי "יש גבול" המתנגדים לכיבוש לקאפוס במחנות הריכוז הנאצים,²⁸ הולידה בארץ נהדרת את ברכת השלום "הייל ליברמן", הנאמרת בליווי מועל יד בכל פעם שדמותו הופיעה. באחד המערכונים, ליברמן הוצג כמי שעוצר את אייל קיציס, מנחה התכנית, בעוון חוסר נאמנות. השומרים המלווים אותו בדרכו לבית המשפט נעולים מגפיים ומלווים בכלבי תקיפה.²⁹

שלישית, ההומור שם ללעג לא רק תופעות פוליטיות קונקרטיות אלא גם תופעות אנושיות מכוערות בתקווה שכך יצליח לפקוח את עיני האנשים בנושא ולהכחידן.³⁰ לעיתים משתמשים קומיקאים וסאטיריקנים בישראל בייצוגים הומוריסטיים הקשורים בשואה, כדי למתוח ביקורת על תופעות שנוגעות בהיבטים תרבותיים-חברתיים ומציגים, לדעתם, את ההתדרדרות התרבותית של החברה. במערכון שנקרא "המחנה" (2011) השתמשו בשואה כדי לבקר את הציבור הישראלי, ששכח את משמעות השואה ולצאת נגד ההתבהמות הטלוויזיונית שלו.³¹ במערכון שיחק יובל סמו מלהק ריאליטי אכזר שעורך אודישנים לתוכנית חדשה כביכול. בפני הנבחנים (שלא ידעו כי הם למעשה

Summer 2013, pp. 70-85.

Ebbrecht Tobias, "Migrating Images: Iconic Images of the Holocaust and the Representation of War in ²⁷ Volume 28, Number 4, Summer 2010, pp. 86-103. Popular Film", Shofar ²⁸ 11.1.2011, NRG, 'הרטוריקה הליברמנית',

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/202/363.html>

²⁹ מולי שגב, עורך התכנית כינה בראיונות את אביגדור ליברמן בגלוי "פאשיסט". בתגובה הפיצו אנשי ימין באתרי ימין באינטרנט ובאתרי חדשות תמונה של עורך התכנית מולי שגב במדי אס.אס. ראו: בורוביץ' יואב, 'הייל מולי: כך הפך עורך "ארץ נהדרת" לשעיר לעזאזל', עכבר העיר 19.3.2011,

http://www.mouse.co.il/CM.television_articles_item.797,209,59365.aspx

³⁰ זיו אבנר, הומור ואישיות, תל-אביב: פפירוס, 1996; סובר אריה, בדרכו של האדם הצוחק, ירושלים: כרמל, 2009.

³¹ בלאו שהרה, "היטלר מחפש חניה", צו פיוס, 28.4.2011,

מצולמים לתכנית סאטירית) הוצג 'פורמט גרמני' של תוכנית ריאליטי תחת השם "המחנה - רק אחד זוכה". הפורמט מדמה את הפורמט של "הישרדות", כשהפרס הגדול הוא באופן סימבולי שישה מיליון ש"ח. במקום שני שבטים שגרים על שני איים אקזוטיים ומתחרים האחד נגד השני על חסינות שבטית, הוצגו שתי קבוצות - הגרמנים והיהודים.³² 'הנבחנים', שלא ידעו שהם מצולמים למערכון, נשאלו האם יהיו מוכנים להשתתף בו ומה יסכימו לעשות במהלך הצילומים. התשובות הראו כי אנשים יעשו הכל בדרכם אל התהילה הרגעית. הם סיפרו כי ילחמו עד הסוף, ויסכימו לכל דבר שהפקה תגיד להם – להתחונן, ללדת, להכות קשישה, להדיח את אמא. המלהק הראה למתחרים הפוטנציאליים מודל של המחנה והסביר שהגרמנים ישכנו במלון והיהודים בצריפים 'מעפנים'. לשאלה לאיזה צד היו רוצים להצטרף ענו הרוב – "הגרמנים". גם כאשר המראיין היקשה בשאלות בהן כבר לא ניתן היה לטעות בהקבלה בין התכנית החדשה לבין אירועים מתקופת השואה, המשיכו המתחרים לדבוק בעמדה כי בשביל הזכות להופיע בריאליטי יעשו הכל, יסכימו להיות קאפוס אכזריים, להתעלל בחבריהם לצריף ועוד.

דין

ניתוח המערכונים מגלה כי ניתן לקרוא אותם באופן פוליטי כחותרים תחת התפיסות ההגמוניות של זיכרון השואה וכמאשררים אותן בו זמנית: מצד אחד, יוצרי ארץ נהדרת יוצאים נגד הדרך בה הימין, לדעתם, הפך את השואה לכלי פוליטי ולאומני ולדרך בה השואה הפכה כלי ניגוח יומיומי במאבקים בין קבוצות בישראל. הם מבקשים למחות נגד הדרך בה השואה בישראל הפכה לסדרה של דימויים דרכם משיגים הון פוליטי-אישי-חברתי. המערכונים מבקשים להתעמת עם זיכרון השואה בישראל, לשנות, לחנך, למחות נגד הדרך בה פוליטיקאים ואישי ציבור מנצלים את השואה לצרכיהם; למחות נגד ההתדרדרות המוסרית-תרבותית של החברה ולהבהיר כי ללקחים ציוניים-יהודיים של השואה יכול להיות גם המשך לאומני ואלים; לדחות את הנתון, את הקיים ולא לאשרו. הם מבקרים את הרדידות המחשבתית של הצעירים ואת התרבות העכשווית הנבובה שמגמדת את הטרגדיה של השואה, מבקשים להזכיר שהתרבות הפופולארית שכחה שהשואה היא אירוע ייחודי, ושיש הזניה של מילים הקשורות בשואה וחוסר הבנה מוחלט למה שארע "שם". גיבוי לתפיסה כי המערכונים מייצרים תכנים ומציבים אופוזיציה לתכנים ההגמוניים ניתן למצוא במכתבי התלונה שהתקבלו ברשות השנייה לאחר שידור המערכונים. למשל, המערכון על סוכנות הנסיעות הניב שורת תלונות ל"רשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו" ול"יד ושם". מ"קשת" נמסר בתגובה כי לא הייתה שום כוונה להגחיק את השואה או לבדר באמצעות זיכרה, והזכירו כי ארץ נהדרת היא תכנית הומור וסאטירה. ככזאת היא עושה לעיתים שימוש במערכונים לאו דווקא כדי להצחיק - אלא גם להתריע ואפילו לזעזע: "המערכון הוא אלגוריה למצב הפחד שבו נמצאים אזרחי ישראל אחרי הפיגוע בסיני

³² ניסן יוסי ואורבך לי-אור, 'הרשות השנייה תעיר לקשת על מערכון השואה ב"ארץ נהדרת', גלובס, 3.4.2011.

<http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000635720>

וההתראות לגבי חו"ל – שמצטרף לתחושת המצור שגרמו הפיגועים בארץ.³³ גם סביב המערכון על תכנית הריאליטי התחוללה 'מיני-סערה'. תלונות נשלחו למשרדי הרשות השנייה ובתכניות אירוח התקיימו פאנלים בעניין. הרשות השנייה שוב ניסתה להסביר כי מדובר בתכנית סאטירה, אך עם זאת בכוונתה להעיר ל"קשת" לנקוט משנה זהירות בנושאים אלו. ממערכת ארץ נהדרת נמסר כי המערכון נועד להמחיש את רוח התקופה בה אנו חיים; תקופה בה הרצון להתפרסם ולככב בטלוויזיה בכל מחיר, גובר על ערכים אישיים ולאומיים. "תפקידינו כתוכנית סאטירה הוא לעורר דיון ציבורי ולהציב מראה בפני החברה הישראלית, גם אם מה שנשקף ממנה מטריד מאוד".³⁴

אך מצד שני, יוצרי ארץ נהדרת מציבים את הנושא בתוך סט של מערכונים העוסקים בנושאים אחרים, וכך הופכים גם הם את השואה לסדרה של דימויים. הם אינם מציבים אנטיתזה להשטחת השואה אלא, מתוקף המדיום, כולאים גם הם את השואה - אותה מערכת של דימויים אותם הם מבקרים. כך הדיון הסאטירי גם מגחיק את הדרך בה משתמשים בישראל בשואה ומייצר מבט ביקורתי המאפשר למתוח ביקורת על תופעה זו, אך גם משמש נדבך נוסף של אותו זיכרון ההופך את השואה לכלי ניגוח פוליטי וחברתי. כך למעשה הם אינם חותרים תחת הקודים ההגמוניים, אלא משתלבים באותו זיכרון ההופך את השואה לכלי ניגוח בקונפליקטים פוליטיים וחברתיים. בנוסף, יש מערכונים שמגחיכים את הפוליטיזציה שעושה הימין בזיכרון השואה ומבקרים אותה, אך למעשה המערכונים אינם זונחים את הפוליטיזציה של השואה אלא מחזקים אותה – והפעם מהכיוון השמאלי של המפה - כאשר מציגים השואה בין אנשי ימין לבין נאצים. הפוליטיזציה של השואה נגדה יוצאים היוצרים איננה נמחקת במערכונים של ארץ נהדרת – היא רק עוברת צד, כך שהשואה ממשיכה להיות כלי משחק במאבק פוליטי בין ימין לשמאל במרחב התרבותי.

מקורות

אוסטרובר חיה **ללא הומור היינו מתאבדים** (ירושלים: יד ושם, המכון הבין-לאומי לחקר השואה, 2009).

בונדי רות, 'הומור כנשק. פזמונים, תסכיתים, מופעי קברט, עיתון סטירי בגטו טרזין', **שורשים עקורים: פרקים בתולדות יהדות צ'כיה, 1939-1945**, יד ושם ובית טרזין, 2002.

בורוביץ' יואב, 'הייל מולי: כך הפך עורך "ארץ נהדרת" לשעיר לעזאזל', **עכבר העיר** 19.3.2011,

בלאו שהרה, "היטלר מחפש חניה", **צו פיוס**, 28.4.2011, <http://www.tzavpius.org.il/node/995>

בן-ארי גון, "היטלר מצא חניה", **ידיעות אחרונות**, 7 לילות, 26.2.2010,

<http://e.walla.co.il/?w=/267/1819879>

ברגסון אנרי, **הצחוק**, ירושלים: ראובן מס, 1998 (נכתב במקור ב-1899).

³³ הולר רועי, "ארץ נהדרת פגעה בניצולי השואה", YNET, 10.11.2004,

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3002314,00.html>

³⁴ 'מערכון מחנה הריכוז בארץ נהדרת: גל של תלונות ברשות השנייה', עכבר העיר אונליין, 4.4.2011,

http://www.mouse.co.il/CM.television_articles_item,789,209,59813,.asp

- ברטוב עומר, היהודי בקולנוע: מה" גולם" ל"אל תגעו לי בשואה", תל-אביב: עם עובד, 2008
- בר-טל דניאל, **לחיות עם הסכסוך**, ירושלים: כרמל, 2007.
- גפן אסף, 'יום ללא שואה', ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 20.4.2012, עמ' 12.
- גרץ נורית, **מקהלה אחרת**, תל-אביב: עם עובד, 2004
- הולר רועי, "ארץ נהדרת פגעה בניצולי השואה", **YNET**, 10.11.2004
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3002314,00.html>
- וימן גבי, 'הרטוריקה הליברמנית', **NRG**, 11.1.2011
<http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/202/363.html>
- זיו אבנר, **הומור ואישיות**, תל-אביב: פפירוס, 1996.
- זנד שלמה, הקולנוע כהיסטוריה: לדמיין ולביים את המאה העשרים, תל-אביב: עם עובד, 2002
- זרטל עדית, האומה והמוות: **היסטוריה, זיכרון, פוליטיקה**, אור יהודה: דביר, 2002
- כהן בועז, 'די להתלהמות', **מעריב**, דעות, 15.4.2012, עמ' 22.
- כהן בעז, הדורות הבאים – **איככה ידעו: לידתו והתפתחותו של חקר השואה הישראלי**, ירושלים: יד ושם, 2010.
- לוי איתמר (עורך, **מבעד לדמעות: הומור יהודי תחת השלטון הנאצי** (ירושלים: יד ושם 2004).
- לוי דוד, "על "טועים" ועל "מרושעים": סאטירה פוליטית בעת משבר ושאלת המרחב הציבורי", **הומור מקוון**, גליון 2, ינואר 2013, עמ' 7-22.
- 'מערכון מחנה הריכוז בארץ נהדרת: גל של תלונות ברשות השניה', **עכבר העיר אונליין**, 4.4.2011
http://www.mouse.co.il/CM.television_articles_item.789,209,59813.aspx
- ניב קובי, החיים יפים: אבל לא ליהודים מבט אחר על הסרט של בניני, נ.ב. ספרים הגות: תל-אביב, 2000.
- ניסן יוסי ואורבך לי-אור, 'הרשות השנייה תעיר לקשת על מערכון השואה ב"ארץ נהדרת', **גלובס**, 3.4.2011
<http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000635720>
- סובר אריה, **הומור, בזרנו של האדם הצוחק**, ירושלים: כרמל, 2009.
- עברון בעז, 'השואה – סכנה לעם', **אתונה וארץ עוז**, נהר ספרים, בנימינה, 2010, עמ' 82-104.
- עזריקם עמרם, 'שואה ונאציזם בקומדיות הוליוודיות', **סליל, כתב עת להיסטוריה, קולנוע וטלוויזיה**, קיץ, 2010
<http://slil.huji.ac.il/~slil/uploads/sheets/azri.pdf>
- פוקס שרית, "הוויזנטל של האשכים: על "פוסט טראומה", **NRG**, 8.1.2011
<http://www.nrg.co.il/online/47/ART2/197/349.html>
- פורת דינה, קפה הבוקר בריח העשן: מפגשם של היישוב והחברה הישראלית עם השואה וניצוליה, יד ושם ועם עובד, 2011
- צוקרמן משה, **שואה בחדר האטום**, תל-אביב: 1992.
- רוזנברג פנינה, "מיקי מאוס במחנה גורס – הומור אירוניה וביקורת במחנה גורס בצרפת", בתוך: זיו אבנר וסובר אריה (עורכים), **חשיבותה של אי-רצינות: קובץ מאמרים רב תחומי בחקר ההומור**,

ירושלים: כרמל, 2012, עמ' 81-114.

שטייר-לבני ליאת, שתי פנים במראה, ייצוג ניצולי השואה בקולנוע הישראלי, ירושלים: אשכולות-מאגנס, 2009.

שטייר-לבני ליאת, ייצוגי השואה בתרבות הפופולארית הישראלית, תל-אביב: רסלינג, התקבל לדפוס.

שלו מאיר, 'שבוע השואה', ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 20.4.2012, עמ' 27.

שרצר עדי, "ממזר חסר כבוד" YNET, 21.9.2009, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3779693,00.html>

Andreas Huyssen, "Of Mice and Mimesis: Reading Spiegelman with Adorno", in: Barbie Zelizer (ed) *Visual culture and the Holocaust*, pp.28-44.

Baron Lawrence, *Projecting the Holocaust into the Present: The Changing Focus of Contemporary Holocaust Cinema*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2005, pp. 143-148.

Kaplan Louis, 'It will get a terrific laugh: on the problematic pleasures and politics of Holocaust Humor', in: Henry Jenkins, Tara McPherson, and Jane Shattuc (eds), *Hop on pop: the politics and pleasures of popular culture*, Duke University Press Books, 2003, pp. 343-356.

Ebbrecht Tobias, "Migrating Images: Iconic Images of the Holocaust and the Representation of War in Popular Film", *Shofar*, Volume 28, Number 4, Summer 2010, pp. 86-103

Loshitzky Yoseffa, "Post-Memory cinema: second generation Israelis screen the Holocaust", *Identity Politics on the Israeli Screen*, University of Texas press, pp. 32-71.

Morreall John, 'Humor in the Holocaust: Its Critical, Cohesive, and Coping Functions', *Holocaust TRC*, 22.11.2001 http://www.holocaust-trc.org/holocaust_humor.htm

Ne'eman Arad Gulie, "Israel and the Shoah: A tale of Multifarious Taboos", *New German Critique*, No. 90, Taboo, Trauma, Holocaust (Autumn, 2003), pp. 5-26.

Ofer Dalia, "The Past that does not pass: Israelis and Holocaust Memory", *Israel*

Studies, Volume 14, Number 1, Spring, 2009, pp. 1-35

Ofer Dalia, "We Israelis Remember, But How?: The Memory of the Holocaust and the Israeli Experience", *Israel Studies*, Volume 18, Number 2, Summer 2013, pp. 70-85.

Steir-Livny Liat, The Link between the Holocaust and the Israeli-Arab Conflict in Israeli culture 1950's – 1970's, In: Lucyna Aleksandrowicz-Pedich, Malgorzata Pakier (eds), *Reconstructing Jewish Identity in Pre- and Post-Holocaust Literature and Culture*, Poland: Peter Lang GmbH - Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2012, pp. 157-168.

Zandberg Eyal, 'Critical laughter: Humor, popular culture and Israeli Holocaust commemoration', *Media, Culture & Society*, 28(4), 2006, pp. 561-579.